

BÁRDOS JÓZSEF

APÁK A TÜNDERMESÉBEN

Igazuk van a pszichológusoknak, hogy a család középpontja az anya¹, és persze ebből következik az is, hogy a tündérmesék, amelyeknek bölcsessége a családi élet viszonyaira, konfliktusaira is kiterjed, az anya alakjának kimeríthetetlen változatosságát tárják elénk. De a népmesék sok száz vagy ezer éve gyűlt tapasztalata mutatkozik meg abban is, hogy az apa figurája az anyáéval egyenlő súllyal és mértékben fordul elő bennük². Bármit is gondolunk az előző évszázadok, évezredek családjáról, a tündérmesék arról beszélnek, hogy különböző szerepekben, de egyformán nélkülözhetetlen a család működéséhez, a gyermekek egészséges felnőtté neveléséhez az anya és az apa. A tündérmesékben előforduló családok vizsgálata egyéb meglepetéseket is hoz. Arra számítanánk, hogy ezekben a száz-kétszáz-ötszáz, vagy ezer éves történetekben majd a három-négygenerációs nagycsalád problémáival, konfliktusaival találkozunk. Azonban nem így van: a legtöbb népmese kétgenerációs családról beszél, ahol apa, anya és gyermek(ek) alkotják a családot.

Ugyanilyen váratlan az is, hogy milyen gyakoriak ezekben a mesékben az úgynevezett csonka családok. Igaz, ezek nem válással jöttek létre, mint ahogy ez manapság mindennapos, hanem úgy, hogy egyik vagy másik szülő (az esetek nagy többségében az anya) meghal, és a gyerek(ek) nevelése a másik szülőre marad, aki gyakran új házasságot köt, mégpedig nem egyszer olyan partnerral, aki maga is megözvegyült, és saját gyermekét is hozza az új házasságba. Azaz a tündérmesék családjai éppen olyanok, mint amilyenek napjaink családjai. Már csak ezért is érdemes megnézni, mit mondanak a családi szerepekről ezek a sokszáza-

*...gyakoriak ezekben
a mesékben
az úgynevezett
csonka családok...*

dos szövegek. A következőkben az apa alakjának különböző megjelenéseiről, a tündérmesékben betöltött funkcióiról lesz szó.

Elsőként érdemes talán azokkal a mesékkel foglalkozni, amelyekben az apák nem (vagy csak alig) jelennek meg.

APA NÉLKÜL

Elsőnek azokat a meséket említem, amelyekben tudható, hogy meghalt az apa. Ezek általában úgy kezdődnek, hogy „volt egyszer egy (özvegy)-asszony, és volt neki egy fia”. Ilyen mese például *A becsületes tolvaj Marci*³ vagy az *Erős János*. Az egyiknek tolvajtudományát kell bebizonyítania, a másik meg fél életét ellustálkodta. S ha ehhez hozzáteszük még mondjuk a harmadik „apátlan” fiút, *A titkolódzó kisleány és az ő kisleányja* című meséből, az ember hajlik arra, hogy levonja a következtetést: az apa nélkül felnövő fiúk talán nem, vagy csak nehezen találják meg a helyüket a világban. Mintha az apai példa, a férfi szereplehetőségeknek ez a közvetlen példatára hiányozna ezeknek a fiúknak, és ez nehezíti meg indulásukat a felnőtt életben.

Nagyon halvány a szerepe az apáknak azokban a tündérmesékben is, amelyekben a hősnek (főként női hősnek) mostohaanyával kell szembenéznie. Bármelyiket vizsgálja is az ember, önkéntelenül is felmerül a kérdés, miért nem védi meg lányát az apa, miért nem áll a gyermeke mellé.

Ha belegondolunk, rájövünk, hogy a válasz egyszerű. A mostohaanya–mostohagyermek konfliktus úgy jött létre, hogy az apa újránősül. Ezzel pedig egyszer s mindenkorra letette a garast az új asszony mellett, s gyermeknek nincs más lehetősége, mint hogy elviselje a keletkezett új helyzetet. Ez talán kegyetlenségnek tűnhet, ezért fordul elő olyan gyakran, hogy a mese végképpen eltünteti a történetből az apát: nemcsak az édesanya hal meg, de egy idő múlva az édesapa is, így a gyermek már egyértelműen ki van szolgáltatva a mostohaanyának.

A két nevezetes Grimm-mesében, a *Hófehérkében* és a *Hamupipőkében* él az édesapa, de mindössze egyetlen említés történik róla: hogy új asszonyt hozott a házhoz:

A Hófehérkében ezt olvashatjuk:

„Midőn pedig a gyermek megszületett, a királyné meghalt. Esztendő múltán a király másik felséget választott magának.”

Szó nincs róla, hogy a király ezekben a mesékben meghalt volna. Egyszerűen nincs jelen a (mostoha)anya és (mostoha)lánya közötti konfliktusban, nem vesz róla tudomást. De vannak olyan mesék is, ahol az apa a mostohaanya hatására, annak engedve szembefordul saját gyermekével is. Ilyen mese például *Az őzike*:

„Egyszer, amint ott sírdogál [a kisleány] az ágyában, hallja, hogy az apja meg az anyja beszélgetnek a házban. Oda hallgat, hát mit hall, mit nem, hall-

ja ám, hogy arra beszéli rá az anyja az apját, hogy hizlalják meg őket dióval, ha aztán jól meghízna, vágják le.”

Anya és mostohaanya itt nehezen különböztethető meg, mert bár a mese kezdetéből kiderül, mostohaanyáról van szó, a mesélő később egyszerűen anyáról beszél. Hogy ez nem elszólás, azt megerősíti Boldizsár Ildikó is, amikor ezt írja: „A mostoha egyébként viszonylag későn került a mesékbe, ugyanis a mesék keletkezése idején ez a státusz még nem létezett. Az archaikus mesék nem szépítették a dolgot: az anya volt minden szerencsétlenség okozója, nem a mostoha.” Ezt mutatja, hogy például a *Jancsi és Juliska* című mesében is egyértelműen édesanyjáról van szó, ő az, aki a gyermekektől való megszabadulást kezdeményezi. Az apa ezt kérdezi:

„– Mi lesz velünk? Hogyan tápláljuk szegény gyermekeinket, amikor magunknak sincs már semmink?

– Tudod mit, apjuk – felelte az asszony – holnap reggel kivisszük őket az erdőbe, annak is a legsűrűjébe, ott aztán tüzet rakunk, és mindkettejüknek adunk utoljára még egy darabka kenyeret, aztán dolgunkra megyünk, és magukra hagyjuk őket. Nem fognak hazatalálni, és így megszabadulunk tőlük.”

Az apa itt is elfogadja az anya gonosz tervét.

Valamelyest felmenti a mesemondó a fiával nem törődő apát *A veres telen* című mesében:

„A király az ország dolgával volt elfoglalva, nem igen gondolt rá, hogy tartják a fiát, mit adnak neki enni? Hej pedig ha tudta volna, hogy a felesége mindig azon mesterkedik, mi módon vehethetné el Ferkót, hogy az ország az ő lányaira maradjon – majd másképp vette volna ő is a dolgot.”

Ebben a mesében is mostohaanyáról van szó. És amint látjuk, a mesemondó azt tartja természetesnek, hogy az apa az (ország) dolgával van elfoglalva, a gyermek a (mostoha) anya fennhatósága alá tartozik.

El kell menekülnie otthonról a mostohaanya elől az apa lányának *A két lány meg a vasorrú banya* című, vagy *Az ördög és a két lány* című mesében is. Ez utóbbiban a mesemondó így mentegeti az apát:

„A szegény ember se nagyon marasztotta [a lányát], mert látta, hogy bizony neki magának is jóformán kifelé áll a szekere rúdja, vagy legalább igen kevés becsülete van a háznál;”

A szinte az előzőekkel azonos indítású *Egyik rest volt, másik dolgos* című mesében a megözvegyült apáról mindössze egyszer esik szó: amikor elveszi az özvegyasszonyt. Onnantól kezdve a mostoha uralkodik a házban.

Ezeknél sok mese kegyesebb az apával, úgy, mint például a *Füstmenyasszony*, *Hómenyasszony* című, vagy a *Holle anyó* című mese: ezekben ugyanis szó sem esik arról, az apa él-e, hal-e, csak egy-egy özvegyasszony szerepel, akiknek van egy édes- (vagy szeretett) és egy mostoha- (vagy nem szeretett) lánya.

APÁK ÉS FIÚK

Ennél a nem túl megnyerőnek látszó szerepnél azonban fontosabbat is betölthetnek az apák a mesékben. Mindenekelőtt ők azok, aki fiukat az otthon elhagyására ösztökélik. Ennek alapvetően kétféle oka lehet: az egyik, hogy valamilyen hiány, kár keletkezett, és az apa arra kéri fiait, hogy szerezzék meg (szerezzék vissza) a baj elhárításához szükséges dolgot (személyt). Ilyen mese például a *Mirkó királyfi* című. Ez azzal kezdődik, hogy a király bánatáról értesülünk:

„Egész áldott nap ott üldögélt a király a palota hetvenhetedik ablakában, s folyton folyvást keletre nézett, mintha onnét várt volna valakit. Kit várt, kit nem, azt ugyan senki lélek sem tudta, csak annyit láttak az udvarbéliek, hogy a királynak az egyik szeme folyvást sír, a másik meg nevet.”

Csak Mirkó királyfinak sikerül megtudnia, hogy fiai alkalmatlansága miatt sír, és barátjára gondolva nevet a király, s Mirkó rögtön el is indul, hogy elhozza apjának a rég nem látott barátot. S a mese második menetében ismét az öreg király adja meg a próbára tévő feladatot: mondván, „mégsem hiszem, hogy [Mirkó] a Kutyafejűt le tudná legyőzni.” És a kis királyfi mi mást tehet erre, mint hogy elindul, és legyőzi a kutyafejűt is. Ez a történet azért is érdekes, mert egyértelműen kimondja, hogy a fiúnak többre kell vinnie, kiválóbbnak kell lennie az apjánál. Ez implicit módon benne van ugyan szinte minden fiú hős-

**...a fiúnak
kiválóbbnak kell lennie
az apjánál...**

ről szóló tündérmesében, de ritka eset, hogy ennyire egyértelműen.

Nagyon hasonló indítású a *A vak király* című mese. Itt is a királyfiak alkalmatlansága miatt búsul a király, mert meg van győződve, hogy a szeme meggyógyításához szükséges dolgot (egy aranymadarat) úgysem tudják elhozni számára. A két mese abból a szempontból is hasonlóan ritka, hogy a hős otthonába tér vissza a végén (igaz, hogy azért a lakodalom nem marad el itt sem, és mellé (apjától) a hős megkapja a „fele királyságot” is. A kezdő próbatételt leszámítva ilyen mese az *Aranyszóló pintyőke* is. Ebben ezt olvashatjuk:

„Már nagyon öreg volt [a király], a szemét úgy kellett vasvillával feltámasztani. Azt mondja egyszer a fiainak:

– Fiaim, ha ti a fiataloságnak meg a halálnak a vizéből tudnátok nekem hozni, s megkerítenétek az aranyszóló pintyőkét, megfelezném veletek a birodalmamat.”

Az otthon elhagyására biztatják fiaikat az apák akkor is, ha úgy látják, hogy ideje „világot látniuk” vagy ideje „megházasodniuk”. Számtalan mese kezdődik így: az öreg király behívatja fiait, és útnak indítja őket. Ilyen mese például *A béka-királykisasszony* című, amelyben varázssnyilak segítségével választanak menyasszonyt a fiúk:

„... az öreg király pedig maga elé rendelte a három fiát, s elmagyarázta nekik, hogy mit kell tenniük. A királyfiaknak nagy nősülhetnékjük volt, fölta-risznyaltak bőségesen, aztán ahogy kellett, kilőtték a három nyilat.”

Lényegében efféle útnak indításnak tekinthető, amikor a királynak van valami különleges kincse, amit ismeretlenek meg-megdézsmálnak. S a király végül a fia-ira bízva, próbálják azok megőrizni ezt a drága holmit. Ilyen mese például a jól ismert *Tündérszép Ilona és Árgyélus*, *Az aranymadár*, vagy a *Szalonnafa* című. Ez utóbbiban a címben szereplő csodafát kell őrizni:

„Volt egyszer egy király. Ennek a királynak olyan fája volt, amely mindennap egy szalonnát termett.”⁴

Még az is előfordul, hogy a király-apa haragjában egyszerűen elkergeti a háztól a fiát (ilyen mese például *A csodaóra* című).

Legalább ilyen gyakori, hogy a szegény ember indítja útnak fiát (esetleg mindjárt hármat). Ilyenkor okként a szegénység is szóba kerülhet. Ezért indítja szolgálatra fiainak felét (épp egy tucatot) *A lóköltő tündérék* szegény embere.

Az apák ilyen klasszikus módon szinte mindig fiúgyermeket indítanak útnak (történjék az bármiként). Özvegyasszonyok fiai általában saját jószántukból indulnak útnak (mert a szegénység erre kényszeríti őket, vagy mert elég érettnek tartják már magukat ahhoz, hogy világot lássanak). Ez utóbbira példa lehet az *Erős János*, vagy a *Szép Palkó*.

Azért néha az is előfordul, hogy az apa okkal vagy ok nélkül úgy megharagszik a fiára, hogy elúzi a házból. Ilyet olvashatunk a *Szerencsének szerencséje* című mesében:

„De meg is mérgeződött szörnyen [a király], mikor megtudta, hogy a királyfinak esze ágában sem volt, hanem házasságon jár az esze.

– Meghagytam úgy-e, hogy el ne mozdulj hazulról, míg vissza nem térek – mondta a király. – Nem fogadtál szót, mehetsz, amerre a szemed lát, de a katonáimat el nem viszed, hallod-e?”

...másként viselkednek
a mesebeli apák,
ha lánygyermekkel
áldotta meg őket az ég...

LÁNYOS APÁK

Egészen másként viselkednek a mesebeli apák akkor, ha lánygyermekkel áldotta meg őket az ég. Óhatatlanul a pszichológia tanítására kell gondolnunk (és ehhez nem kell feltétlenül freudistának lennünk⁵), amely arra figyelmeztet, hogy elsősorban az anya-fiú, apa-lány kapcsolatok erősek. Úgyhogy nem kell meglepődni azon, hogy a tündérmesékben jellemzően az apák útnak indítják fiukat, miközben lányuktól nem, vagy csak nehezen hajlandók megválni. A görög Hippodameia mitológiai története is jelzi, az apa-lány szeretet mélyén mindig ott lappang a túlság. Ahogy Robert Graves írja: *„Nem tudjuk, hogy egy jósdá figyelmeztette-e Oinomaoszt, hogy a veje meg fogja ölni, vagy ő maga szeretett-e bele Hippodameiába. Mindenesetre megtalálta a módját, hogy leánya férjhezmenetelét akadályozza.”*⁶

Massimo Diana Freudnál sokkal szélesebb értelemben, az emberi lényeg felől fogalmazza meg a probléma lényegét: *„a lánynak egyszerűen azért kell elmenekülnie, hogy felnőhessen, hogy valóban saját maga legyen. Előbb azonban szembe kell szállnia »apjával«, vagyis le kell győznie szorongását, amely nem más, mint az a vágya, hogy visszatérjen ahhoz a biztonságot és védelmet adó kötetelékhez, amelyet a vérfertőzés jelképez. Ez mindnyájunk életében valódi kísértést jelent.”*⁷

A tündérmesékben az apákat ebben a tekintetben nagyjából kétféle magatartás jellemzi. Az első, és gyakoribb az az eset, amikor mindenáron akadályozni igyekeznek leányuk házasságát. Emlékezzünk akár Propp szerkezeti elemzésének⁸ tanulságára: a hős számára általában az apák szabják ki a nehéz feladatot (amelyet szinte mindig megoldhatatlannak szánnak). Ezért van aztán, hogy mire a hős sorra kerül, akár már kilencvenkilenc kérő karóba húzott feje fogadja. Az övé épp a századik lenne, ha nem ő lenne a mese hőse. Ez annyira közismert és egyértelmű, hogy elég említeni néhány mesét. Ilyen például *A csodafurulya*, *A makrancos királylány*, *A szép Palkó*, a *Szélike királykisasszony*. Ez utóbbiban így olvashatjuk: *„Egyszer kihirdetted a király az országában, még azon is túl, hogy annak adja a leányát, aki a futásban elhagyja, de úgy próbáljon szerencsét akárki, hogyha leányát el nem tudja hagyni, karóba kerül a feje. Hiszen próbáltak szerencsét királyfik, hercegek, grófok, bárók s válogatott cigánylegények, de karóba is került a feje valamennyinek.”*

A király szándékát jól mutatja, hogy hiába hagyja le Villámgyors, a királyfi (a hős) segítőtje a királykisasszonyt, a királyapa másodsor, harmadszor is megismételteti a versenyt. S amikor el kell ismernie a vereséget, hadsereggel akarja visszaraboltni a kincseket és a királykisasszonyt. Ennek a mesének a szüzséje is nagyon messzi múltba vezet, a görög mitológiában is megjelenik Atalanté történetében.⁹

De teljesíthetetlen feladatot kap *A bátor szabócska*, vagy *A méhkirálynő* három királyfi hőse, vagy *Az heráloknek két gyermekekről* királyfi hőse is, hogy Grimm-mesét is említsek. És ha belegondolunk, bizonyos értelemben ebbe a gondolatkörbe tartoznak azok a mesék is, amelyekben a hősnék valamely sárkánytól kell megmentenie, vagy a sárkány fogságából kell kiszabadítania a királykisasszonyt, hogy megkaphassa feleségül. Azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha úgy gondolom, hogy ezek a sárkányok is az apai féltékenységnek egyféle szimbolikus megjelenései. (Természetesen, mind a tündérmesékben minden, a sárkányok jelentése is sokkal komplexebb ennél.) Ilyen mese például *Az elrabolt királykisasszony*, vagy a *Fanyűvő, vasgyúró, hegyhengergető* című.

Hozzá kell tennem, hogy az apa ellenállásának, a tündérmesei kemény próbatételek kiszabásának van még egy magyarázata. Ez pedig a tündérmesék ősi eredetével, azokkal a történeti mozzanatokkal függ össze, amelyek – lappangva ugyan – de ott rejtőznek ezekben a szövegekben. Propp a tündérmesék eredetével foglalkozó könyvében hívja fel a figyelmet arra, hogy

a klasszikus tündérmesei szüzse (amelyben a király nehéz próbatétel elé állítja lánya kérőit) a trónöröklés ősi rendjét őrzi. „Bizonyos árja népeknél a társadalmi fejlődés bizonyos fokán létezett az a szokás, hogy a királyi származás vagy a királyi vér nem a férfi- hanem a női ágon öröklődött. A trón nemzedékről nemzedékre idegen nemzetségbeli férfira szállt, néha akár külföldre is, aki feleségül vette az egyik királyleányt, és felesége népének királyává lett.”¹⁰ – idézi Frazer Propp, majd hozzáteszi, általánosabb jelenségről van szó, mint ahogy az angol kutató feltételezte.

Nem véletlen, hogy némely mesében a Napot, Holdat kell visszaszerezni, mint például *A csodafurulya* vagy a *Nap, Hold, Csillag megszabadítása* címűben. Nagyon érdekes és beszédes ez utóbbi tündérmese azért is, mert ebben a három név egyszerre jelent égitestet és a király három lányát. A szereplők ilyen kettős természete nagyon ősi vonás. Könyvében Láng János¹¹ részletesen bemutatja ennek példáit és jelentéseit. A királykisasszonyért végrehajtott próbák teljesítése és a királyapa helyének elfoglalása ugyanaz a mozzanat. Ezt jól mutatja az előbb említett görög mitológiai történet rokona, amelyben Oinomaosz annak ígéri lánya kezét, aki őt, a királyt győzi le kocsiversenyben¹². Ez a történet teljes tisztaságában őrzi a trónutódlás ősi módját. Ha a népmesék között keressük e harc egyér-

...mindenáron
akadályozni
igyekeznek leányuk
házasságát...

telmű megjelenését, talán azokra a mesékre kell gondolnunk, ahol utolsó próbatételként a hősnek a vadló alakban megjelenő apa, anya és királykisasszony betörése, megszelídítése a feladata. Valójában itt az dől el, hogy melyikük varázsereje képes fölülkerekedni a másikon. Csak emlékeztetőül: ilyen mese például a jól ismert *Rózsa és Ibolya*, vagy a *Szép Paló* is.

Témánk szempontjából ugyanilyen beszédes *Az erdőzöldítő, mezővirágoztató királykisasszony* című mese is, amelyben a mesélő ki is jelenti, hogy éppen a királykisasszony házasságától függ a természet rendjének helyreállása. Az (öreg) király, úgy látszik, már elvesztette a természet feletti mágiikus hatalmát, s a kérőnek, aki majd utódja lesz, azt kell bizonyítania a próbatételek során, hogy rendelkezik ezzel a hatalommal.

A jól ismert, a Walt Disney cég által is feldolgozott *Ligetszépe* című mesének, amely az anyai féltékenység klasszikus története, megvan az apa–leány viszonyt ábrázoló testvértörténete is. Ez *A szárnyas királyfi*. Ezt olvashatjuk ebben a mesében: „*a király azt szerette volna, hogy a leánya a leggazdagabb királyfit válassza, s merthogy ezt nem tette, nagy haragjában bezáratta a palota legmagasabb tornyába, s ottan tartotta szomorú rabságban.*” Ez a mese jól mutatja, hogy a kérő és a király között valóban élet-halál harc folyik¹³. A királylány nem hallgat az apjára, és az általa választott királyfi az „ezermester inasa” készítette szárnyakkal minden este felrepül a kedveséhez¹⁴. Amikor lelepleződnek, a király a kérőt és a saját lányát is halálra szánja. Amikor a királyfit meg akarja ölni, az így beszél:

„– *Ne öljön meg, felséges királyom. Inkább vitessen vissza a toronyba, köztöztessen össze a leányával, s vetessen le a toronyból.*

– *No, ha ez a kívánságod, ez teljesedhetik – mondta a király. – Haljatok meg együtt, szívem szomorító!*”

(Még szerencse, hogy a királyfi szárnyainak hála a hőseink megmenekülnek.)

Elzárja a világtól a lányait a *Hajnal* című mese királya is. Még az utcára sem engedi ki őket. Amikor pedig egyszer mégis kiszöknek, végképp rabságba esnek:

„*Na, hanem ugyan nem sokáig tartott az örömük, mert kétszer sem kerültek meg a tavat, egyszerre csak rettenetes nagyot csobban a víz, s gyűrűt vet vagy százat, hogy csak úgy loccsant ki a víz a tó partjára, s abban a szempillantásban kiemelkedik három sárkány, egy hétfejű, egy tizenégyfejű meg egy huszonegyfejű, kiszöknek a vízből, derékon kapják a királykisasszonyokat, s nagy hirtelen eltűnnek velük a feneketlen tóban.*”

Hasonlóan zárja el a világtól lányát a *Vízi Péter és Vízi Pál* című mese királya. Az apától való elszakadás mellett itt megjelenik a trón féltése is, mert azt jövendölik a királynak (álmát megfejtve), hogy a lánya gyermekei meghódítják majd a világot, benne az ő országát is.

„Merthogy megijedt az öreg király ettől az álomfejtéstől, az ország bölcsei azt tanácsolták, hogy ne adja férjhez a leányát, hanem a legmagasabb hegy tetjén építtessen egy kis vasházat; azon a vasházon ne legyen se ajtó, se ablak, csak éppen egy akkora lyuk, hogy egy csupor meg egy tányér, s mi más egyéb, ami kell, beférjen rajta.

Ebbe a kicsi házacskába zárja be a leányát, ki se eressze soha, s akkor nem teljesedik be az álma.”¹⁵

Gonosz indulat mozgatja a *Tamás kocsis* című mese királyi apáját (igaz, itt a kérő kocsis-volta is közrejátszik a dologban):

„Hej, uramteremtőm, szörnyű haragra gerjedt a király. Hogy az ő leánya egy kocsislegényt szeressen!

– Leányom, édes leányom, igaz-e, hogy Tamás kocsis szeretted, s az ő betege vagy?

Felelte a királykisasszony:

– Igaz, igaz, lelkem, édesapám, s meg is halok, ha az övé nem lehetek.

– No, hát inkább halj meg! – mondta szörnyű haraggal a király –, de meghal az a hitvány parasztlegény is.”

Az apa–lánya konfliktus a lány oldaláról mindig kettős természetű: a lány is ragaszkodik apjához, de természetes sorsa (és akarata), hogy férjet válasszon magának. Ha elúzi (elpusztítja) a kérőit, akkor megmaradhat az „apja lányának”, de sosem fog férjhez menni. Ha párt választ, azzal kénytelen leválni apjáról (sőt, amint szó volt róla, lényegében apja halálát okozza)¹⁶. A tündérmesék nemcsak a lányához ragaszkodó apának, hanem az apjához ragaszkodó lánynak alakját is felmutatják. Ilyen például *Az égig érő fa* című mese. Ennek kezdetén ezt olvashatni:

„A világ minden tájékáról jöttek az öreg király udvarába dali királyfiak, mindenféle hecke-ficki hercegek, de a királykisasszonynak egy sem tetszett. Azt mondta valamennyinek, hogy ő, míg a világ világ lesz, férjhez nem megy, el nem hagyja az ő édes apjaurát.”

Hogy ez a történet nem egyszerűen a szeretetről, hanem a szexuális vonzódásról is beszél, azt jól mutatják a következő (nagyon is egyértelmű szimbólumokkal dolgozó) sorok:

„De nemcsak a virágokat sajnálta a királykisasszony. Volt a kert közepén egy fa – hiszitek, nem hiszitek, éppen az égig ért. Ő bizony nem megy férjhez, mert szentül tudja, hogy ilyen kert s ilyen fa kerek e világon nincs!”

A történet folytatása is érdekes, sokféleképpen értelmezhető. A „fergeteg”, ami magával ragadja a királykisasszonyt, olvasható úgy, mint a természet ereje, amely felülkerekedik az apa–lány viszony túlságán. De emlékeztet azokra a történetekre is, amelyekben az apa rejti lányát el úgy, hogy egy kérő se érhesse el. Annál is inkább, mert létezik a mesének olyan variánsa, amelyben a fergetegben megjelenő sárkány ragadja magával a királykisasszonyt. A sárkányokról pedig már említettem, hogy a leányok

fogva tartóiként bizonyos értelemben az apák féltékenységének szimbólumai is lehetnek¹⁷. Érdemes ebben a tekintetben felfigyelni arra, hogy a sárkány-férjektől megmentett királykisasszonyok sosem asszonyokként, hanem menyasszonyságra érett lányként térnek vissza a földi (középső) világba.

KÖNNYELMŰ APÁK

Az apai viselkedésnek van még egy olyan változata a tündérmesékben, amelyikről eddig nem beszéltem. Ez az az eset, amikor kényszerből vagy tudatlanságból az apa szándéka ellenére ígéri el a lányát valakinek. Ilyen mese például, a *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack, A daloló, szökellő süsetekmadár*: vagy a *Sárkány a rózsabokorban* című spanyol mese. Ezeknek a *Szépség és szörnyeteg-típusú* meséknek is meglehetősen messzire vezet az eredete: valójában közeli rokonságban állnak mindazokkal a (mitológiai) történetekkel, amelyekben a királykisasszonyt át kell adni valamilyen okból egy szörnynek (a mesékben általában egy sárkánynak). Csak ezekben a mesékben elhalványult az eredeti ok (a király hibája, tévedése, bűne), s a középpontba egyszerűen a királykisasszony megmentése került (mint a hős próbatétele). Ilyen értelemben a történet kapcsolatba hozható a már másutt emlegetett Ámor és Pszükhé történetével¹⁸: a király a lányát egy jóslat tanácsára (parancsára) menyasszonyi ruhába öltöztetve egy szikla csúcsára viteti, és ott (egy szörnynek szánva) a sorsára hagyja.

Visszatérve az egyértelműen idetartozó történetekhez, a motívumok meglehetősen azonosak: az apa elutazása előtt megkérdezi a lányaitól, mit hozzon nekik ajándékba az útról. S az egyik (a legkisebbik) valami olyasmit kér, ami pénzért sehol sem kapható. A Grimm-mese hősnője ezt mondja:

„»Kedves édesapám, én egy daloló, szökellő süsetekmadarat szeretnék.«

»Ha lehet olyat kapni, elhozom neked«– mondta apja.”

A Benedek Elek-féle meseváltozatban ezt olvashatjuk:

„– Nekem, édesapám – mondta a legkisebb királykisasszony –, szóló szőlőt, mosolygó almát s csengő barackot.

– Hm – csóválgatta fejét a király – még ezt sem hallottam, de ha van ilyen a világon, majd hozok én neked, leányom.”

A spanyol mese hősnője így beszél:

„–Édesapám, arra kérném, hozzon nekem egy szép rózsát.”

Ugyanezt kéri *A rózsza* című magyar népmese hősnője is kereskedő apjától (ez a történet áll legközelebb a Madame Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve által 1740-ben közzétett francia eredetű meséhez.

A mesei motívum elterjedtségét mutatja, hogy szinte ugyanez történik a *Hamupipőke* című mesében is:

„»Hát te, Hamupipóke – kérdezte az apja –, te mit kívánsz?« – »Apám, törd le nekem az első gallyat, amely hazafelé menet a kálapodhoz csapódik.«”

Mind az öt mesében ugyanaz történik: a hősnő valami olyasmit kér apjától, ami pénzért nem kapható. Hogy megsejtsük, mi is lehet ez, ahhoz nem kell túl nagy fantázia. Az előbbi két mesében határozottan szexuális szimbólumnak tekinthető képek jelennek meg. A gyümölcsök, különösen az alma mindenképpen ilyen, és a Grimm-mese pacstirtája¹⁹ vagy a nyíló rózsza is gyakori ilyen jelentésben (csak utalok itt a népdalok gyakori leszál-ló, vagy éppen rabul ejtett madárkáira, megöntözött virágaira²⁰). A faágnak szintén lehet ilyenféle értelmezése. Mind az öt történetben serdülőkorba lépő lányok szeretet utáni vágya szólal meg ezekkel a képekkel. Sőt, az első négy mesében már nem is annyira szeretet, mint inkább a szerelem utáni vágyról van szó, ezért is van, hogy az apa nem képes teljesíteni a kéréseket. Ellenkezőleg, félre kell állnia, hogy a vágyak beteljesülhessenek.

A Grimm-mesében egy oroszán, a magyar népmesében egy disznó képeben jelenik meg a szörny, a spanyol mesében a címben is szereplő sárkány, a másik magyar mesében pedig egy „csudálatos, szörnyűséges terem-tés, akinek kígyóbőre volt, serteszakálla, ripacos arca, s az egész teste úgy ösz-sze volt töpörödvé, mint a pirított szalonnabőr” őrzi a rózsát. E szörnyekről később a lányok kiderítik, hogy elátkozott királyfiak, akik éppen azzal rendelkeznek (szóló szőlővel, mosolygó almával és csengő barackkal, il-letve a süetekmadárral vagy szép rózsával), amire a hősnők a leginkább vágytak ezen a világon. Ilyen értelemben ezek a mesék nyilvánvalóan ar-ról beszélnek, hogy a lányok életében el kell jönnie annak a pillanatnak, amikor az apjuk iránti vonzalmuk átadja a helyét a leendő párjuk iránti érdeklődésnek, a szerelemnek.

Befejezésül szeretném elmondani, hogy azért az apákról való leválás a fi-úk számára sem megy mindig könnyen. Egészen bizonyosan erről (is) be-szélnek azok a mesék, amelyekben a most emlegetetthez hasonló „feledé-keny apák” története fiúgyermekkel kapcsolatban jelenik meg. Ilyen mese például *A zöldszakállú király* című, amelyben az apa az ördögök királyának ígéri oda azt, amiről nem tud, hogy volna az országában. Amikor aztán ti-zenhét év vándorlás után hazatér, csak akkor tudja meg, hogy azóta szüle-tett, felnőtt egy fia. A legénysorba érett fiú bátran vállalja a sorsát (ami jól alakul, mert az ördögkirály lánya beleszeret, és teljesíti helyette a lehetet-len feladatokat.) A mese szép, szabályos tündérmese, a második részében üldözéssel, amelynek végén a hősök szerencsésen megmenekülnek.

A *Ráadó és Anyicska* című mesében szinte pontosan ugyanez történik: az erdőben eltévedt királyapát megállítja egy „ősz-öreg ember, térdig érő galambfehér szakállal, kezében egy nagy lámpással”, akiről később kiderül, hogy Tündérország királya. Azt kéri a birodalmában mindent számba ve-vő, felírató királytól, hogy adja neki, amiről nem tud. A király beleegye-

zik, és az öreg csak ezután árulja el neki, hogy a királyné fiúgyermeket fog szülni, akit így hát a király már előre odaígért. A szerencse (és a szerelem) azért itt is a hős mellé áll, úgyhogy sok bonyodalom és próbatétel után a címszereplők egymáséi lesznek.

*

Mint látható, a tündérmesék is tudják, hogy apának lenni egyáltalán nem könnyű mesterség. De jó és rossz példáikkal, a pozitív és negatív szereplehetőségek megjelenítésével segíthetnek a mai és holnapi felnőtteknek is, hogy megtalálják a lehető legjobb megoldásokat az elkerülhetetlen konfliktusok kivédésére, elviselésére. Persze csak akkor, ha engedjük, hogy azok a sok száz éves bölcsességek, melyeket a tündérmesék őriznek, már a kora gyermekkorban beépüljenek a leendő felnőttek érzelmi emlékezetébe.

JEGYZETEK

- 1 „Az anya az első tükör, amelybe belebámulunk, önmegerősítést keresve. A tükörkép túlságosan gyakran ambivalens és torz, így a másfajta tükröket – más nőket – is csak habozva és bizonytalanul keressük. Akár lelki társaknak, akár szerepmoddellnek keressük őket, valószínű, hogy úgy fogunk beléjük kapaszkodni, mint a mentőcsónakhoz – ahelyett, hogy saját úszni tudásunkban és egónk erejében bíznánk.” – írja könyvében Madonna Kolbenschlag. Lásd: KOLBENSCHLAG, M., *Búcsúcsók Csipkerózsikának*, Csokonai, Debrecen, 1999.
- 2 „A jó apa alakja épp olyan fontos és meghatározó egy gyermek életében, mint a jó anyáé. A mesék történeti tanúsága szerint a jó apa évszázadokon át jelen volt a fiúk életében” – olvashatjuk Boldizsár Ildikónál. Lásd: BOLDIZSÁR Ildikó, *Meseterápia*, Magvető, Budapest, 2010. 244.
- 3 Az írásban hivatkozott mesék a következők:
 ARANY László, *Magyar népmese-gyűjtemény*, Franklin, Budapest, é.n.
A vak király = 7. A veres tehén = 39. Az ördög és a két lány = 250. Az őzike = 55. Ráadó és Anyicska = 69.
 BENEDEK Elek, *Magyar mese- és mondavilág*, Könyvmíves, Budapest, é.n.
Mirko királyfi = 47. A csodaóra = 38. A rózsza = 274. Az elrabolt királykisasszony = 520. Az erdőzöldítő, mezővirágoztató királykisasszony = 254. Erős János = 18. Hajnal = 599. Szalonnafa = 34. Szélike királykisasszony = 375. Szép Palkó = 22. Szerencsének szerencséje = 123. Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack = 81. Tamás kocsis = 188. Vízi Péter és Vízi Pál = 467
 GRIMM, J. és W., *Gyermek és családi mesék*, Magvető, Budapest, 1989.
A bátor szabócska = 96. Itt és a következőkben is a szövegben ezeknek a klaszikus Grimm-meséknek a Benedek Elek által meghonosított, szokásos címét és neveit használom, de hivatkozni erre az új kiadásra fogok. (A címek, nevek ilyen fordításával ugyanis nem értek egyet.
A daloló, szökellő süetekmadár = 337. A méhkirálynő = 272. Az aranymadár = 238. Az keráloknak két gyermekekről = 426. Füstmenyasszony, Hómenyasszony = 497. Hamupipőke = 104. Hófejrőke = 217. Holle asszony = 116. Jánoska és Margitka = 73. Raponc = GRIMM J. és W., 64.
 ILLYÉS Gyula, *Hetvenhét magyar népmese*, Móra, Budapest, 1979.
A becsületes tolvaj Marci, = 251. A két lány meg a vasorrú banya = 468. Aranyszóló pintyőke = 130. A titkolódzó kislány és az ő kis kardja = 208. A zöld-

szakállú király = 117. *Erős János* = 123. *Rózsa és Ibolya* = 289.

Kis gyermekek nagy mesekönyve, szerk.: T. ASZÓDI Éva, Móra, Budapest, 1972.

Sárkány a rózsabokorban = 87.

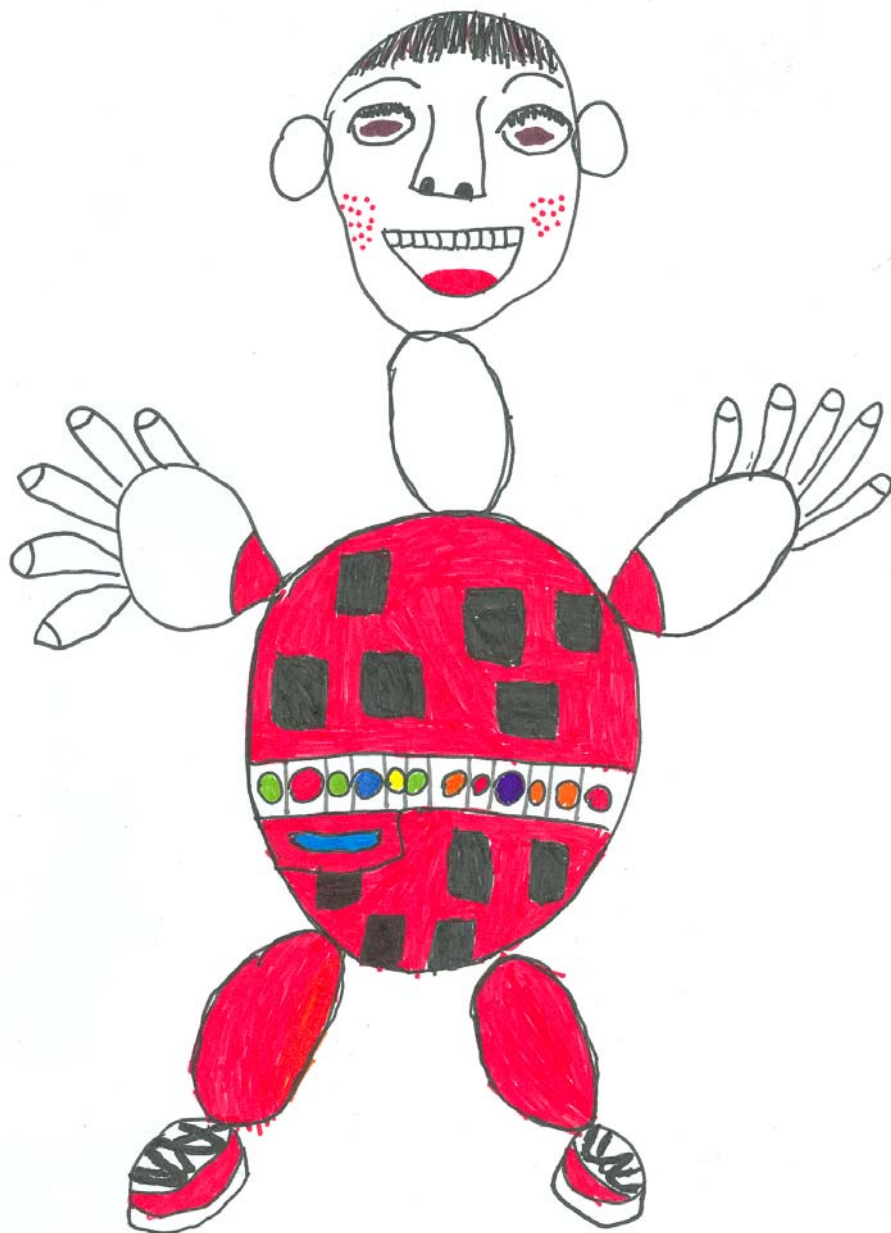
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *A csodafurulya*, LJX, Budapest, 2000.

A béka-királykisasszony = 185. *A csodafurulya* = 1. *A lókötő tündérek* = 518.

Egyik rest volt, másik dolgos = 210. *Nap, Hold, Csillag megszabadítása* = 445.

- 4 Reálisnak – szalonna, mint hétköznapi ennivaló – és csodásnak – fa, amely naponta egy szalonnát terem – együttese már-már groteszk hatású. De a mesét ez a (nyilván játékos) megoldás nem rontja el, mert a szalonnafa éppúgy szimbóluma csak valami megőrzésre érdemes kincsnek, mint az aranyalmafa a Tündérszép Ilonáról szóló másik mesében.
- 5 Az Ödipusz-komplexusról: Freud, S.: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, Gondolat, Budapest, 1986. 270–277.
- 6 GRAVES, R., *A görög mítoszok*, Európa, Budapest, 1970. 42–43.
- 7 Diana, M., *Felnőtté válás a mesében*, Don Bosco, Budapest, 2006. 119–120.
- 8 PROPP, V. J., *A mese morfológiája*, Gondolat, Budapest, 1975. 113–119.
- 9 Lásd: GRAVES, R., *A görög mítoszok*, 422–423.
- 10 PROPP, V. J., *A varázsmese történeti gyökerei*, L'Harmattan, Budapest, 2006. 330.
- 11 Lásd: LÁNG János, *A mitológia kezdetei*, Gondolat, Budapest, 1979.
- 12 Erről: GRAVES, R., *A görög mítoszok*, 42–48.
- 13 Frazer hosszas sorolja a bizonyítékait annak, hogy a szent királyokat idejük lejártán hogyan ölték meg a világ minden részén. Lásd erről: FRAZER, *Az aranyág*, Századvég, Budapest, 1993. 155–173.
- 14 Ezeknek az ácsolt szárnyaknak a rokonsága egészen a szanszkrit mesevilágig terjed: ilyen szárnyak segítségével látogatja kedvesét, a palota legfelső emeletén lakó királykisasszonyt *A takács és a királyleány* című mese hőse: *A takács és a királyleány* = *Mese-folyamok óceánja*, szerk.: VEKERDI József, Európa, Budapest, 1982. 38.
- 15 A történet egyértelmű párhuzamot mutat Danaé mitológiai történetével. Ott Zeus aranyeső képében termékenyíti meg a bezárt leányt, aki Perseus anyjává lesz, itt a királyleány vasházacska földjéből fakadó forrásból iszik, s így két szép „aranyhajú gyermek” anyja lesz belőle reggelre. A más mesékben is előforduló mozzanatot is tartalmazó mitológiai történetről lásd: KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, Gondolat, Budapest, 1977. 214–220.
- 16 Erről a kettősségről lásd: Propp V. J., *A varázsmese történeti gyökerei*, L'Harmattan, Budapest, 2006. 330.
- 17 Erről, az *Égig érő fa* elemzése kapcsán így ír Antalfai Márta: „*A királyleány saját fantáziájának és álomvilágának lesz a foglya, ez zárja be az apa szellemét is szimbolizáló sárkány várába.*” Lásd: ANTALFAI Márta, *Lelki fejlődésünk dimenziói*, Fordulópont, 46., 32.
- 18 Ámor és Psyché története Apuleius *Az aranyzsamár* című regénye negyedik könyvének betéttörténete. A történet szabályos tündérmesei szűzsének tekinthető. APULEIUS L., *Az aranyzsamár*, Fapadoskönyv, Budapest, 2011.
- 19 Mint az utószóból kiderül, a „süetekmadár” nyelvjárási formát a pacsirta megfelelőjeként használták a Grimm-mesegyűjtemény fordítói. Lásd: MÁRTON László–ADAMIK Lajos, *Utószó* = GRIMM, J. és W., 666.
- 20 Akit a téma közelebbről érdekel, annak figyelmébe ajánlom például Vargyas Lajos tanulmányát: VARGYAS Lajos: *Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben* = *Erősz a folklórban*, szerk.: HOPPÁL Mihály és SZEPES Erika, Szépirodalmi, Budapest, 1987. 20–39.

Lukács Norbert

Lukács Norbert (9 éves, Gödöllő) rajza